

Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна

Методичні вказівки

для підготовки до семінарських і практичних занять з дисципліни
**«МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ»**

для здобувачів ступеня доктора філософії на третьому (освітньо-науковому) рівні
вищої освіти у галузі 01 «Освіта / педагогіка»
за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ І.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1.1. (4 ГОД.)

Тема: Система методологічних принципів вивчення історико-педагогічного процесу

План

1. Методологічні засади історико-педагогічних досліджень.
2. Принципи здійснення історико-педагогічного дослідження.
3. Джерелознавча основа дослідження з історії педагогіки.
4. Об'єктивність визначення хронологічних і територіальних меж.

Основою розробки наукового дослідження є методологія, тобто сукупність методів пізнання, способів, прийомів та їх певна послідовність, що прийнята для наукового дослідження.

Під методологією педагогіки розуміється вчення про педагогічні знання й практичного застосування для перетворення або вдосконалення системи навчання і виховання.

Історія педагогіки – галузь гуманітарних знань, що визначає розвиток педагогічної думки, освітньої практики та педагогічних персоналій як узагальненого теоретичного історико-культурного осмислення педагогічних проблем.

Невичерпним джерело історико-педагогічних розвідок на сьогодні є філософія, яка, на думку вітчизняних учених, продовжує традиційно заповнювати методологічну ланку історико-педагогічних досліджень, збагачуючи їх інструментарій. Теоретичною основою історико-педагогічного дослідження є ціла низка філософських напрямів і течій, серед них класичні: гегелівська дидактика позитивізм (неопозитивізм); прагматизм (прогресивізм); екзистенціалізм; постмодернізм

У сучасних історико-педагогічних дослідженнях застосовується кілька методологічних підходів, котрі можна визначити як сукупність способів і прийомів здійснення науково-пізнавальної діяльності. Методологічний підхід визначає розуміння логіки й етапів розвитку педагогічного процесу, регламентує відбір та інтерпретацію фактологічного матеріалу, закладає аксіологічні параметри оцінки історико-педагогічних явищ, що вивчаються.

У сучасних історико-педагогічних дослідженнях застосовується кілька методологічних підходів, котрі можна визначити як сукупність способів і прийомів здійснення науково-пізнавальної діяльності. Методологічний підхід визначає розуміння логіки й етапів розвитку педагогічного процесу, регламентує відбір та інтерпретацію фактологічного матеріалу, закладає аксіологічні параметри оцінки історико-педагогічних явищ, що вивчаються.

Істотною складовою методології історико-педагогічної розвідки є антропоцентричний підхід. Як відзначають І.В.Зайченко та М.В.Богуславський, антропоцентричний підхід передбачає трактування історико-педагогічних феноменів з точки зору потенціалу людини, її можливостей, а також її багатостороннього розвитку.

Значуща роль в історико-педагогічному дослідженні належить соціально-стратифікаційному підходу. Він спирається на ідеї та принципи, що лежать в основі спільної концепції стратифікації суспільства, яка визначає, що біля кожного класу, кожного страту є породжуваний об'єктивною нерівністю людей власний погляд на світ, на суспільство.

Важливим для історико-педагогічного дослідження є використання інструментальних підходів (історико-компаративістський або порівняльно-зіставний, феноменологічний, онтологічний, диверсифікаційний). Вони дозволяють виявляти, систематизувати фактори й обставини розвитку наукових знань. Значним методологічним пріоритетом при вивченні генезису педагогіки є історико-компаративістський підхід, або порівняльно-зіставний ("компаративізм - порівняльно-історичний метод дослідження), який передбачає порівняння й зіставлення об'єктів вивчення в окремих цивілізаціях, соціально-економічних реформаціях, регіонах і країнах, різних етапів у розвитку школи, освіти, педагогічної думки за проблематикою, методологією, новизною, інтегрування з іншими науками.

Вивчення та аналіз розвитку історико-педагогічних знань передбачає звернення на думку С.В.Бобришова, до онтологічного й феноменологічного підходів.

Феноменологічний підхід визначає, що елементи педагогічних знань аналізують не просто як історико фіксована істина, а перш за все, як похідне від суб'єктивного світу педагога.

Цінним методологічним засобом вивчення розвитку педагогічних знань є періодизація, яка передбачає використання різних методів аналізу, дотримання певних принципів, використання прийомів, що дозволяють з'ясувати сутність, упорядкувати зміст, побудувати логічний ряд, виявити значення "історичну вагу", явища, що вивчається, на різних етапах його прояву в історико-педагогічному процесі, що в сукупності відповідним чином організовує мислення вченого, детермінує вибір дослідницьких стратегій.

Процедура формування системи методологічних підходів і історико-педагогічному дослідженні передбачає три етапи: методологічне самовизначення дослідника, у ході якого відбувається відбір підходів базової групи; змістовне визначення об'єкта дослідження, що знаменує вибір парадигмальних підходів; технологічне обумовлення дослідження об'єкта, що доповнює систему методологічних підходів інструментальними.

У методологічних знаннях особливо важливу роль відіграють методологічні принципи та вимоги до дослідницької діяльності.

До методологічних основ історико-педагогічного дослідження слід внести й принципи єдності логічного та історичного, який дає змогу охопити й осмислити досліджуваний процес як такий, що є відображенням сучасності у загальному вигляді. Важливим є методологічний принцип єдності національного й загальнолюдського.

Одним із загальних наукових принципів є принцип єдності теорії та практики, який передбачає реалізацію взаємозалежності наукової теорії й суспільно-соціальної практики, активну роль педагогічної теорії в справі вдосконалення суспільного життя, навчально-виховного процесу.

Основоположним базовим підходом будь-якого наукового дослідження, як відомо, є методологічний принцип об'єктивності. Методологічною основою конкретної реалізації принципу об'єктивності в дослідженні особистості служать її практичні дії, як соціальні фактори.

Таким чином методологія історико-педагогічного дослідження, яка характеризується конструктивністю, дає можливість отримати не просто об'єктивне, а й інтерпретоване історико-педагогічне знання. Використання цих підходів є методологічним орієнтиром історико-педагогічних досліджень.

Література

1. Бобришев С.В. Історико-педагогічне дослідження розвитку педагогічного знання: методологія і теорія: монографія. – Ставрополь: СКСІ, 2006. – 300 с.
2. Гупан Н.М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні: монографія. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгома-нова, 2000. – 222 с.
3. Калакура Я.С. Українська історіографія. – К.: Генеза, 2004. – 495 с.
4. Сисоева С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 360 с.
5. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: «Валгус», 1980. – 335 с.
6. Чернилевський Д.В. Методологія наукової діяльності: навч. посіб. / Д.В.Чернілевський, О.М. Гандзюк, В.І.Захарченко, І.М.Козловська, К.О.Кольченко, Г.Ф.Нікуліна, В.О.Подольак / за ред. проф. Д.В. Чернілевського. – К.: видавництво Університету «Україна», 2008. – 478 с.
7. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт.кол.: Є.М. Хриков, О.В. Адаменко, В.С. Курило та ін.; за заг.ред. В.С. Курила, Є.М. Хрикова; Держ.закл. “Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 248 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1.2. (2 ГОД.)

Тема: Методологічні підходи й принципи історико-педагогічних досліджень.

План

1. Історико-хронологічний підхід в історії педагогічної думки.
2. Культурологічний та аксіологічний підхід до аналізу педагогічних явищ в історичній ретроспективі.
3. Персологічний (біографічний) підхід до аналізу ідей педагогів, науковців.

Питання про систему методологічних підходів в історико-педагогічному дослідженні розвитку педагогічного знання розглядає С. Бобришов і представляє трьома групами: базовими загальнонауковими підходами (системний, структурний, функціональний, логічний, модельний, синергетичний та ін.), які забезпечують необхідну якість аналізу історико-педагогічного процесу; парадигмальними, які базуються на визнаних концепціях і теоріях, що розкривають різні аспекти детермінації розвитку людського суспільства і забезпечують розуміння історико-педагогічного процесу як багатозначних феноменів, різноаспектно вбудованих в систему розвитку суспільства (парадигмальнопедагогічний, поліпарадигмальний, антропологічний, соціально-стратифікаційний, аксіологічний, культурологічний, цивілізаційний, стадіально-формаційний); інструментальними (технологічними), в основі яких алгоритми розв'язання дослідження історико-педагогічного процесу (порівняльно-зіставний, герменевтичний, інтерпретаційний, проблемно-генетичний, онтологічний, феноменологічний, диверсифікаційний та ін.)

Розглядаючи основні етапи, методи і принципи технології історико-педагогічного дослідження дослідники А. Тимченко і Є. Задоя, визначають важливі елементи для становлення педагогічної культури майбутнього педагога, які ґрунтуються на комплексі соціально-педагогічних якостей і формуються у процесі підготовки до професійної діяльності. До цього комплексу науковці зараховують такі психологопедагогічні уміння: конструктивні, комунікативні, дидактичні, перцептивні, сугестивні, пізнавальні, прикладні, організаторські

Відтак, вивчення української історії у вищих педагогічних навчальних закладах є дуже великою потребою, бо для майбутніх педагогів розвиток означених умінь, які згодом перетворяться на фахові компетентності є досить актуальним. Проте проблема не знімається у інших закладах вищої освіти, особливо тих, де за дипломом людина має право викладання фахових предметів. У даному разі нівелювання власно українського педагогічного досвіду, історико-педагогічних досліджень у межах курсів за вибором навчального закладу не сприяють патріотичному вихованню, але породжують комплекси меншовартості й ницості.

Нам імпонує думка знаного українського вченого О. Сухомлинської, яка підкреслює, що «проблеми історії педагогіки – це відповіді на виклики сьогодення і розкриття того, як відповідали на подібні проблеми їх

сучасники, яка була їхня педагогічна аргументація і чи втілювалося це в практику. Порушена в історико-педагогічному дослідженні проблема може бути зовнішньою щодо історико-педагогічного процесу, диктуватися нинішніми педагогічними, ідеологічними, релігійними питаннями. А її розв'язання цілком лежить у площині історичного дискурсу. У педагогіці, освіті кінця ХХ – початку ХХІ ст. поставлені проблеми ще не розв'язані, і ніхто не може запевнити, що вони розв'яжуться тим чи іншим способом».

Слід зазначити, що досить важливим у даному разі є те, що певну подію, факт, педагогічне явище необхідно аналізувати у безпосередньому зв'язку з історичними реаліями, зокрема зважаючи на політичні, соціальні, ідеологічні, особистісно-індивідуальні прояви, які характерні досліджуваному періоду. Соціально-гуманітарні науки є досить близькими, адже спільним предметом їх досліджень є людина та її існування в соціумі. Тому в сучасній історії педагогіки ми орієнтуємось на антропологічні пошуки, який вивчає певний пласт взаємодії соціального простору, часу і сферу людської життєдіяльності, в де здійснюється спілкування людей та формування їхніх компетентностей упродовж усього періоду навчання у вищому навчальному закладі. Висвітлення з історико-педагогічних позицій прикладів застосування педагогічних ідей, перебігу педагогічних експериментів сприяють узагальненню картини історико-педагогічної дійсності, як окремих ідей так і персоніфікованої спадщини видатних педагогів.

Література

1. Бобришев С.В. Історико-педагогічне дослідження розвитку педагогічного знання: методологія і теорія: монографія. – Ставрополь: СКСІ, 2006. – 300 с.
2. Гупан Н.М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні: монографія. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгома-нова, 2000. – 222 с.
3. Калакура Я.С. Українська історіографія. – К.: Генеза, 2004. – 495 с.
4. Сисоева С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 360 с.
5. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: «Валгус», 1980. – 335 с.
6. Чернилевський Д.В. Методологія наукової діяльності: навч. посіб. / Д.В.Чернілевський, О.М. Гандзюк, В.І.Захарченко, І.М.Козловська, К.О.Кольченко, Г.Ф.Нікуліна, В.О.Подольак / за ред. проф. Д.В. Чернілевського. – К.: видавництво Університету «Україна», 2008. – 478 с.
7. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт.кол.: Є.М. Хриков, О.В. Адаменко, В.С. Курило та ін.; за заг.ред. В.С. Курила, Є.М. Хрикова; Держ.закл. “Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 248 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2.1. (4 ГОД.)

Тема. Теоретико-методологічні підходи до розуміння моделей і особливостей розвитку наукового педагогічного знання в історико-педагогічному процесі. Інтерпретація тексту в історико-педагогічному дослідженні.

План

1. Обґрунтування методологічної основи дисертаційної роботи.
2. Теоретична основа історико-педагогічного дослідження.
3. Методи здійснення історико-педагогічного дослідження.
4. Метод контент-аналізу в інтерпретації документальних джерел.

Для досягнення поставленої мети дослідник повинен використовувати комплекс методів дослідження: *загальнонаукових* (аналіз, синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація) – з метою вивчення історико-педагогічних явищ, фактів, творчого доробку вчених з позицій того часу й сучасної теорії та практики; *історико-педагогічних* (ретроспективний, логіко-системний, хронологічно-структурний, зіставно-порівняльний аналіз праць ученого-педагога, наукової літератури й архівних матеріалів), що дозволить розглядати історико-педагогічні явища, факти, провідні педагогічні ідеї вчених в часовій динаміці; *соціологічних* (відбір, класифікація та періодизація історичних фактів, опитування – письмове й усне), дасть можливість здійснити актуалізацію основних історико-педагогічних положень, виявити її кількісні й якісні характеристики; *пошуково-бібліографічний* – для аналізу, систематизації і класифікації архівних фондів, бібліотечних каталогів і друкованих джерел з теми дослідження; *періодизації* – при дослідженні якісних змін на певних історичних етапах; *контент-аналіз* – для вивчення нормативно-правової бази й документальної інформації; *узагальнення опрацьованих матеріалів* – під час формулювання висновків, рекомендацій та визначення шляхів використання доробку вченого в сучасних умовах.

Сучасна наука спирається на різноманітні підходи до аналізу педагогічних ідей та педагогічної думки. Ознаками підходів є такі дієві принципи: а) принцип історизму ставить за мету уміння точно виявляти час і місце виникнення того чи іншого педагогічного явища, концепції чи системи, де педагогічні факти (ідеї, явища) співвідносяться та відповідають соціально-історичному періоду; б) відтворення явищ (ідей) у тісному зв'язку з національною культурою, без чого немислимий науковий аналіз проблеми; в) достовірність, тобто чіткість та правдивість уявлень, ідей, фактів; г) змістовність або обґрунтування закономірностей, чіткий та повний опис невидимих (синергетичних) зв'язків; д) науковість - логічне поєднання складових елементів явища, їхній аналіз та обґрунтування, відповідність архівним матеріалам; е) цілісність, де явище розглядається як цілісна система, об'єднана складовими частинами; є) народність, тобто єдність загальнолюдського й національного, де національна спрямованість розкривається в повазі до рідної мови, культури, обрядово-звичаєвих

традицій народу, патріотизмі; ж) багатогранність - аспектність єдиної системи, що характеризується різноманітністю і доповнює цю систему.

Література

1. Бобришев С.В. Історико-педагогічне дослідження розвитку педагогічного знання: методологія і теорія: монографія. – Ставрополь: СКСІ, 2006. – 300 с.
2. Гупан Н.М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні: монографія. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгома-нова, 2000. – 222 с.
3. Калакура Я.С. Українська історіографія. – К.: Генеза, 2004. – 495 с.
4. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник . – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 360 с.
5. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: «Валгус», 1980. – 335 с.
6. Чернилевський Д.В. Методологія наукової діяльності: навч. посіб. / Д.В.Чернілевський, О.М. Гандзюк, В.І.Захарченко, І.М.Козловська, К.О.Кольченко, Г.Ф.Нікуліна, В.О.Подоляк / за ред. проф. Д.В. Чернілевського. – К.: видавництво Університету «Україна», 2008. – 478 с.
7. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт.кол.: Є.М. Хриков, О.В. Адаменко, В.С. Курило та ін.; за заг.ред. В.С. Курила, Є.М. Хрикова; Держ.закл. “Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 248 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2.2. (4 ГОД.)

Тема. Обґрунтування процедури періодизації розвитку педагогічного знання як методологічний засіб.

План

1. Хронологічні межі періодизації.
2. Документальне підтвердження періодизації.
3. Критерії розробленні періодизації у межах дисертаційного дослідження.

Останнім часом питання періодизації історії розвитку педагогічної галузі і вітчизняної, і зарубіжної викликають підвищену увагу фахівців, що пояснюється кількома причинами. Перш за все тим, що постала необхідність оновлення методологічних засад наукових пошуків, сучасного реформування підходів до репрезентації історії української педагогіки, важливою частиною якого є періодизація (О.Сухомлинська). По-друге, здійснення хронологічної систематизації елементів того чи того освітнього або виховного явища, яке виступає складовою загальноісторичного процесу, дозволяє адекватніше представити хід розвитку досліджуваного явища, його специфіку, а також синергетичну поліфонічність з іншими педагогічними феноменами. Ця причина логічно пов'язана з наступною, третьою, зумовленою поширенням у сучасній вітчизняній гуманітарній сфері ідеї багатовимірності соціокультурного процесу, актуалізації якої сприяє і періодизація, бо дає змогу встановлювати деяку умовну типологізацію освітньо-виховних явищ і одночасно дозволяє виявляти поліцентризм педагогічного процесу. Під терміном “центр” мається на увазі будь-яка складна структура, парадигма, теорія, особистість (С.Гончаренко, В.Кушнір).

Положення про те, що педагогічному процесу притаманний поліцентризм, тобто що у певний період центр може стати провідним і навіть панівним, але в іншій ситуації, в інший період втрачає свій вплив, поступаючись іншому центру (чи кільком центрам) обґрунтовується теорією діалогізму різних культур, яка стає оновленим філософсько-методологічним підґрунтям періодизації історії національної педагогічної думки й освіти. Дослідження і встановлення об'єктивно існуючих взаємозв'язків між елементами, що утворюють певне суспільно-гуманітарне явище, взяте у його цілісності, вимагає, як правило, розробки і аргументації періодизації розвитку цього явища.

Періодизація, як поділ процесу на якісно відмінні проміжки часу, постає не лише важливим питанням методології наукового пошуку, бо є методом послідовного викладу матеріалу, а й одним з найвищих рівнів узагальнення, що є вінцем специфічної діяльності науковця.

Для встановлення періодизації необхідно, насамперед, обумовити хронологічні межі існування явища, що вивчається. Наступним кроком є вибір критерію періодизації, оскільки по відношенню до одного й того самого об'єкта дослідження можуть бути застосовані різні критерії.

Наприклад, періодизація історії радянського шкільництва за радянської доби здійснювалась у відповідності до хронологічних етапів розвитку радянського суспільства, а точніше – критерієм слугувала хронологічна поява керівних партійних матеріалів про навчання і виховання молоді, які спричинювали трансформації і реформи. У сучасних умовах відходу від моноідеологічної детермінації суспільних процесів, періодизація радянського шкільництва здійснюється з позицій синергетичного світорозуміння і трактування феноменів минулого (М.Богуславський) у межах парадигмального методу, тобто з врахуванням змін освітньо-виховних парадигм, які зумовлюються і соціальними чинниками, і причинами, пов'язаними з внутрішнім розвитком педагогіки.

Література

1. Бобришев С.В. Історико-педагогічне дослідження розвитку педагогічного знання: методологія і теорія: монографія. – Ставрополь: СКСІ, 2006. – 300 с.
2. Гупан Н.М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні: монографія. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгома-нова, 2000. – 222 с.
3. Калакура Я.С. Українська історіографія. – К.: Генеза, 2004. – 495 с.
4. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 360 с.
5. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: «Валгус», 1980. – 335 с.
6. Чернілевський Д.В. Методологія наукової діяльності: навч. посіб. / Д.В.Чернілевський, О.М. Гандзюк, В.І.Захарченко, І.М.Козловська, К.О.Кольченко, Г.Ф.Нікуліна, В.О.Подоляк / за ред. проф. Д.В. Чернілевського. – К.: видавництво Університету «Україна», 2008. – 478 с.
7. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт.кол.: Є.М. Хриков, О.В. Адаменко, В.С. Курило та ін.; за заг.ред. В.С. Курила, Є.М. Хрикова; Держ.закл. “Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 248 с.